

А-43 Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). Збірник наукових праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова.– Вип. III. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2012. – С. 141-155.

УДК 376. 36

М.В. Лепетченко

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДАТНОСТІ ДО ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Стаття присвячена аналізу особливостей сформованості компонентів здатності до творчого самовираження у дошкільників із порушеннями мовлення.

Ключові слова: діти із ЗНМ, творче самовираження, засоби творчого самовираження, компоненти здатності до творчого самовираження.

Стаття посвячена аналізу особливостей сформованості компонентів способности к творческому самовыражению у дошкольников с нарушениями речи.

Ключевые слова: дети с ОНР, творческое самовыражение, средства творческого самовыражения, компоненты способности к творческому самовыражению.

Вивчення, аналіз й узагальнення наукової літератури дозволили встановити, що творче самовираження – це складний особистісний феномен, який проявляється на вербальному і невербальному рівнях та залежить від сформованості когнітивних процесів, зокрема мовлення, емоційно-вольової сфери та володіння засобами творчого самовираження (К. Абульханова-Славська, М. Аніщук, Л. Березовська, Н. Гавриш, І. Зимня, Л. Середюк, Д. Узнадзе). Здатність до творчого самовираження ми розглядаємо як полікомпонентне системне явище, для успішної реалізації якого необхідною є єдність внутрішніх психологічних якостей та властивостей особистості та зовнішніх умов, у яких вони формуються, розвиваються та вдосконалюються.

У відповідності до вимог системного підходу, що дозволяє простежити розвиток кожного компонента досліджуваного явища, з'ясувати динаміку внутрішніх і зовнішніх зв'язків із іншими системами, конкретний зміст кожного складника, ми передбачаємо, що недостатній розвиток будь-якого з них може гальмувати становлення інших компонентів, зважаючи на взаємозв'язки та взаємозумовленість елементів

СИСТЕМИ.

© Лепетченко М.В.

У зв'язку з цим вважаємо необхідним перш за все дослідити якісну сформованість компонентів здатності до творчого самовираження (мотиваційного, когнітивного, емоційно-експресивного) та їх взаємозалежність у старших дошкільників із ЗНМ. На основі теоретичного аналізу науково-методичної літератури та наших дослідницьких передбачень розроблена експериментальна методика дослідження здатності до творчого самовираження у дошкільників із порушеннями мовлення: підібрані та розроблені завдання творчого невербального та вербального характеру, які, на наш погляд, дають можливість робити висновки про стан та особливості здатності до творчого самовираження у старших дошкільників із ЗНМ.

В експерименті взяли участь старші дошкільники із порушеннями мовлення (із ЗНМ III рівня) спеціальних груп ДНЗ компенсуючого типу для дітей з порушеннями мовлення м. Львова, НВК інтернатного типу для дітей з вадами розвитку Полтавської обласної ради, ДНЗ комбінованого типу Запорізької міської ради, ДДЗ комбінованого типу м. Запоріжжя та старші дошкільники без порушень мовлення (БПМ) ДНЗ м. Бердянськ.

Експериментальна діагностична методика базувалася на визначенні рівня сформованості складових компонентів здатності до творчого самовираження: мотиваційного, когнітивного та емоційно-експресивного. Були використані адаптовані завдання діагностичних методик: С. Забрамної, В. Боровик [2, с. 20]; І. Марченко [3, с. 76-77]; Л. Березовської [1, с. 118-119] та оригінальні авторські завдання, побудовані переважно на матеріалі казок, відповідно до чинних програм розвитку, навчання та вихання дітей дошкільного віку.

У залежності від способу виконання й оцінки завдань стан сформованості здатності до творчого самовираження у старших дошкільників із ЗНМ ми ранжували за чотирма рівнями:

- *високий рівень* – дитині властивий рівень сформованості компонентів здатності до творчого самовираження, що відповідає віковій нормі. Самостійне правильне оригінальне виконання завдань характеризується творчою активністю;

- *достатній рівень* – компоненти здатності до творчого самовираження сформовані з незначними недоліками. Дитина активна, творча, правильно виконує завдання самостійно чи з допомогою експериментатора, проте не оригінально;

- *середній рівень* – сформованість компонентів здатності до творчого самовираження не є достатня. Дитина правильно виконує завдання з допомогою експериментатора, майже не проявляє творчість, активність; оригінальність відсутня;

- *низький рівень* – компоненти здатності до творчого самовираження сформовані із значними недоліками. Дитина або

відмовляється від виконання завдань або не може виконати завдання навіть із допомогою експериментатора.

Завдання методики об'єднані у дві серії та спрямовані на визначення стану та особливостей когнітивного та емоційно-експресивного компонентів передбачають також вивчення мотиваційного компоненту, оскільки як стверджує О. Леонт'єв, діяльності без мотиву не буває; невмотивована діяльність – це діяльність не позбавлена мотиву, а діяльність з суб'єктивно й об'єктивно прихованим мотивом. Зміст та оцінювання виконання цих завдань виходить з критеріїв та показників, на основі яких визначені рівні сформованості здатності до творчого самовираження у дошкільників із порушеннями мовлення.

Серія №1. Спрямована на дослідження когнітивного компоненту здатності до творчого самовираження, вміщує 6 завдань.

Мета першого завдання: дослідити можливості критичного осмислення пред'явленого матеріалу, розуміння дітьми нісенітності зображеного; здатність до умовиводів та обґрунтування власного судження.

Процедура проведення індивідуальна. Дитині показували картинку із зображенням нісенітності, робили паузу та спостерігаючи за її реакцією, питали, чи буває так, як намальовано. Оцінювалася здатність дитини помітити та описати нісенітність зображеного. Фіксувалася також безпосередня реакція дитини на запропонований малюнок (можливі вигуки, репліки).

Аналіз результатів виконання першого завдання показав, що діти із ЗНМ здатні до критичного осмислення пред'явленого матеріалу, розуміння нісенітності зображеного, проте самостійно дати обґрунтовану відповідь, міркувати, будувати умовиводи діти не можуть; недостатня емоційність та недостатня сформованість мисленнєво- мовленнєвої діяльності обмежує їх можливості до вираження своїх вражень, свого ставлення, як на вербальному, так і на невербальному рівні. Отже, найбільш типовим для дітей із ЗНМ у порівнянні із дітьми БПМ було констатування факту нісенітності зображеного без пояснення та обґрунтування власних міркувань, без вираження власного ставлення до зображеного.

Завдання друге спрямоване на дослідження особливостей уяви, виявлення здатності за словесним описом відтворювати образ об'єкта, який слід відгадати.

Процедура проведення індивідуальна. Дитині пропонували послідовно відгадати декілька загадок.

Результати виконання завдання засвідчили існування розбіжності між дітьми із ЗНМ та дітьми БПМ за якістю відгадування загадок та проявом самостійності. Отримані показники свідчать про те, що діти із ЗНМ здатні відтворити образ об'єкта за словесним описом, проте

самостійно дітям важко уявити об'єкт, про який йдеться у загадці; вони потребують допомоги експериментатора частіше ніж діти БПМ, оскільки самостійно актуалізувати свої знання та життєвий досвід можуть не завжди.

Виконання третього завдання дає можливість виявити обізнаність дітей із казками, розуміння їх змісту, здатність до зв'язної логічно послідовної розповіді із дотриманням лексико-граматичних та композиційних вимог; здатність творчо інтерпретувати та використовувати засоби художньої виразності казки у власній творчості; здатність підпорядкувати власну яву певному задуму та оригінального й творчого розв'язувати проблемні казкові ситуації, комбінувати уявлення для створення нових казкових образів та ситуацій.

Процедура проведення індивідуальна. Експериментатор пропонував дитині розглянути ілюстрації до казок, пригадати та назвати їх. Пригадати героїв казок, обрати героя казки, який подобається, та уявити себе на місці цього героя, уявити, що та як робила б дитина, що та як хотіла б змінити та розповісти про це. Так само робота проводилася над образом героя, якого дитина вважає негативними.

Результати виконання завдання засвідчили, що значна кількість дітей із ЗНМ використовували не достатньо розгорнуте зв'язне висловлювання, що супроводжувалося лексико-граматичними помилками; вони не вживали поширені речення і складні конструкції; не використовували слова із яскравою семантичною навантаженістю. У більшості випадків невеликі за обсягом самостійні висловлювання дітей із ЗНМ характеризувалися бідним вибором мовних засобів, порушенням логічної послідовності повідомлення. Вони склалися з набору фактично пов'язаних між собою фраз з відносно вірно побудованими простими реченнями зі значною кількістю лексико-граматичних помилок та майже повною відсутністю чіткої структури всього висловлювання. Діти пропускали члени речення, переставляли їх місцями, не закінчивши однієї смислової фрази починали іншу, згодом повертаючись до першої. Аналіз виконання завдання засвідчив недостатню оригінальність та індивідуальність у використанні прийомів розкриття й створення образів та особливостей сюжету (7,14% дітей із ЗНМ). Діти не здатні підпорядкувати власну яву певному задуму та комбінувати уявлення для створення нових казкових образів та ситуацій. У 38,39% випадків діти із ЗНМ під час виконання творчого завдання не змогли а ні створити оригінальні сюжетні розв'язки, а ні комбінувати наявні відомості із власним життєвим досвідом. Діти відтворювали події казки (продовжили її відповідно до змісту), не вирішивши проблемної ситуації. Переважна більшість дітей із ЗНМ (54,47%) обмежилися констатацією подій, що були зображені на малюнку, взагалі не "виходячи за його межі". Дітям із ЗНМ було важко наділити героїв

казки іншими якостями, створити оригінальний (інший), не такий як у казці перебіг подій та репрезентувати його.

Четверте та п'яте завдання були спрямовані на визначення обізнаності дітей із казками, розуміння їх змісту, здатності творчо інтерпретувати та використовувати засоби художньої виразності казки у власній творчості; аналізувати та оцінювати образи героїв казки, встановлювати та розкривати причинно-наслідкові зв'язки, робити умовиводи та виражати власне ставлення до них, мотивувати власні судження.

Процедура проведення індивідуальна. Експериментатор пропонував дитині розглянути ілюстрації до казок, пригадати та назвати їх. Пригадати героїв казок, обрати героя казки, який подобається, та розповісти про нього. Так само робота проводилася над образом героя, якого дитина вважає негативними.

Результати виконання завдання показали, що вираження власної думки дітьми відносно героїв було необґрунтоване, неглибоке. Внаслідок нездатності до розкриття причинно-наслідкових зв'язків превалювала концентрація уваги на зовнішніх ознаках персонажу та були відсутні оцінки ознак внутрішніх рис та якостей героїв. Кількісний та якісний аналіз результатів виконання завдань дозволив встановити більш низький рівень виконання п'ятого завдання у порівнянні із четвертим завданням дошкільниками обох досліджуваних груп. Діти БПМ виконали четверте завдання відповідно до високого, достатнього та середнього рівня, низький рівень був відсутнім. За результатами виконання п'ятого завдання низький рівень становить 10% у групі дітей БПМ. У дітей із ЗНМ показник низького рівня у п'ятому завданні збільшується майже вдвічі: четверте завдання – 10,71%, п'яте завдання – 20,54%. Порівняльний аналіз виконання завдань показав, що рівень обізнаності з казками дітей із ЗНМ та дітей БПМ за четвертим завданням вищий, ніж за п'ятим завданням. На нашу думку, надання характеристик героям та вираження власного ставлення до них унеможлиблювалося незнанням змісту конкретної казки. Як наслідок, діти досить поверхово висловлювалися лише стосовно зовнішніх особливостей героїв казки. У такому випадку оцінка образу героїв казки була відсутньою або абстрактною, немотивованою. Діти із ЗНМ продемонстрували більш низький рівень здатності пригадати та проаналізувати казки, аналізувати та оцінювати образи героїв казки, робити умовиводи та змістовно висловлювати власну думку, мотивувати власні судження. Значні труднощі у дітей із ЗНМ виникали під час встановлення та розкриття причинно-наслідкових зв'язків, встановлення залежності між подіями, що описані у казках, які діти знали, та тим, як розкриваються образи героїв, риси їх характерів. Діти із ЗНМ не використовували засоби художньої виразності казки. Вираження власного ставлення до

героїв казок були позбавлені власних умовиводів. Мовлення дітей характеризувалося недостатньою розгронутістю, бідним вибором мовних засобів та лексико-граматичними недоліками.

Шосте завдання дозволило виявити здатність дитини робити умовиводи на основі встановлення взаємозв'язку між змістом висловлення, позою, мімікою героїв, інтонацією й конкретною казковою ситуацією; здатність обґрунтовувати власне судження. Обізнаність дітей із казками.

Процедура проведення індивідуальна. Дитині показували по черзі картинки із зображенням фрагментів казок. Показ супроводжували зачитуванням тексту знайомої казки з невідповідністю: висловлення (зміст, інтонація) сюжету, образу героїв, зображених на малюнку. Після кожного фрагмента (картинки), дитині пропонували відповісти, чи все правильно. Знайти невідповідності та розповісти, як повинно бути.

Аналіз результатів виконання завдання показав, що значна частина дітей із ЗНМ та більшість дітей БПМ знали казки та на основі аналізу їх змісту й опорного наочного матеріалу встановлювали та пояснювали всі невідповідності. Проте логічне та вірне обґрунтування дітьми із ЗНМ власної думки спиралося лише на зміст казки та було позбавлене власних оцінок та умовиводів. Переважна більшість дітей із ЗНМ (79,47%) не могли самостійно проаналізувати зміст казок, які вони знали, та наочний матеріал для встановлення невідповідностей. Значні труднощі діти відчували на етапі обґрунтування власного судження, тому пояснення було відсутнім, діти просто посилалися на зміст казки.

У відповідності до одержаних результатів у ході констатувального етапу експерименту, нами визначені характеристики чотирьох рівнів сформованості когнітивного компоненту здатності до творчого самовираження:

Високий рівень сформованості когнітивного компоненту:

Мовлення дитини характеризується змістовністю, зв'язністю, образністю, логічною послідовністю, використанням влучних слів із яскравою семантичною навантаженістю. Вона широко використовує емоційно забарвлені слова, майже не припускається лексико-граматичних помилок. В процесі розповіді використовує поширені прості та складні речення. Має достатній запас чітких і яскравих образів-уявлень, відтворює їх за словесним описом; рівень розвитку комбінаторних механізмів уяви дозволяє їй перетворювати знайомий матеріал і створювати на цій основі нові образи, ситуації. Спостерігається розвиненість образного мислення, операцій аналізу та синтезу; здатність до умовиводів; здатність встановлювати та розкривати причиннево-наслідкові зв'язки. Знає казки у межах

програмових вимог, розуміє їх зміст, аналізує образи героїв, обґрунтовує та мотивує своє відношення. Творчо інтерпретує засоби художньої виразності казки та використовує оригінальні незапозичені засоби створення образу у творчому процесі.

Достатній рівень сформованості когнітивного компоненту:

Зв'язне логічно-послідовне висловлювання дитини, що вкладається в декілька поширених речень і складних конструкцій, характеризується недостатньою розгорнутістю та недоліками лексико-граматичного ладу мовлення. Дитина інколи використовує емоційно забарвлені слова та слова із яскравою семантичною навантаженістю. Проявляє елементарну здатність до комбінування наявних уявлень; створені дитиною образи характеризуються певною шаблонністю, одноманітністю. Вона здатна відтворити образ об'єкта за словесним описом; рівень комбінаторних здібностей достатній, проте самостійно створити нові образи може не завжди. Інколи потребує допомоги експериментатора для здійснення аналізу та синтезу, умовиводів; встановлення та розкриття причиннево-наслідкових зв'язків. Проявляє достатній (у відповідності до програмових вимог) рівень обізнаності із казками, аналізує, оцінює їх зміст та образи героїв, обґрунтовує своє відношення. Дитина не переносить засоби художньої виразності казки у власну творчість.

Середній рівень сформованості когнітивного компоненту:

Зв'язне мовлення дитини супроводжуються лексико-граматичними помилками. Характерна недостатня розгорнутість самостійного висловлювання, що вкладається в декілька речень. Вона майже не вживає поширені речення і складні конструкції; не використовує слова із яскравою семантичною навантаженістю. Дитині властива репродуктивна уява, вона здатна відтворити образ об'єкта за словесним описом; рівень комбінаторних здібностей низький, самостійно створити нові образи не може. З допомогою експериментатора здатна до аналізу та синтезу, до умовиводів, встановлення та розкриття причиннево-наслідкових зв'язків. Проявляє недостатній (у відповідності до програмових вимог) рівень обізнаності із казками; з допомогою аналізує, оцінює їх зміст та образи головних героїв, проте частково обґрунтовує та мотивує своє відношення, навіть із допомогою експериментатора. Не використовує засоби художньої виразності казки у власній творчості.

Низький рівень сформованості когнітивного компоненту:

Дитина не здатна до логічно-послідовного зв'язного висловлювання з дотриманням лексичних та граматичних норм. Невеликі за обсягом самостійні зв'язні висловлювання складаються з набору фактично пов'язаних між собою фраз зі значною кількістю лексико-граматичних помилок, з відносно правильно побудованими простими реченнями та майже повною відсутністю чіткої структури всього висловлювання. Дитина пропускає члени речення, переставляє їх місцями, не закінчує

однієї смислової фрази і починає іншу, згодом повертаючись до першої. Розповідь характеризується бідним вибором мовних засобів, порушенням логічної послідовності повідомлення. Дитина має низький рівень репродуктивної уяви, процес перебудови і комбінування уявлень порушений; припускається помилок у відтворенні образу об'єкта за словесним описом. Відсутні елементи самостійного фантазування, замість створення нових образів та ситуацій, вона відтворює зміст опорного матеріалу. Недостатня розвинутість процесів аналізу та синтезу, нездатність до умовиводів призводять до значних труднощів у встановленні та розкритті причиннево-наслідкових зв'язків. Дитина проявляє низький рівень обізнаності з казками та розуміння їх змісту. Оцінка й аналіз змісту казки та образів головних героїв відсутні або необґрунтовані. Дитина не використовує засоби художньої виразності казки.

Як засвідчують експериментальні данні, за рівнями сформованості когнітивного компоненту здатності до творчого самовираження діти із ЗНМ продемонстрували більш низький результат у порівнянні з дітьми БПМ. Високий рівень сформованості когнітивного компоненту не був діагностований у дітей із ЗНМ, переважна більшість дітей із ЗНМ (59,82%) знаходяться на середньому рівні, тоді як більшість дітей БПМ виконали діагностичні завдання відповідно до достатнього рівня сформованості когнітивного компоненту здатності до творчого самовираження.

Серія №2. Спрямована на дослідження емоційно-експресивного компоненту здатності до творчого самовираження, вміщує 6 завдань.

Виконання першого завдання дає можливість виявити здатність дітей сприймати та диференціювати емоційні стани, визначати їх; встановлювати та пояснювати зв'язок між певним емоційним станом та відповідною ситуацією. Вміння за допомогою виразальних засобів передавати емоційні стани.

Процедура проведення індивідуальна. Оскільки для дітей незрозумілим є термін "емоція" ми заміняли його словом "настрій". Експериментатор показував (по черзі) картинки, на кожній із яких зображений певний емоційний стан. Дитині пропонували назвати кожен з них, показати його та пригадати й розповісти, коли буває такий настрій. Потім дитині пропонували розглянути картинки із зображенням героїв казок, що відображають кожен емоцію та знайти картинку з однаковою емоцією.

Аналіз результатів виконання завдання показав, що діти із ЗНМ за виразними характерними ознаками обличчя можуть диференційовано сприймати емоційні стани. Проте відчувають значні труднощі у встановленні зв'язку між певним емоційним станом і відповідною ситуацією та під час показу деяких емоцій. Найбільш доступними для

дітей із ЗНМ та дітей БПМ були емоції "радість", "злість" та "сум". Найважчими виявилися емоції "страх" та "подив". Пояснити емоції діти із ЗНМ переважно могли з допомогою експериментатора, що свідчило про те, що вони утруднюються самотійно актуалізувати власний життєвий досвід, та спираючись на нього висловити власну думку. Діти мають достатні уявлення стосовно особливостей прояву емоційних станів, їх ідентифікації, розуміють їх, проте не можуть ці уявлення використати для зображення емоцій та їх інтерпретації.

Друге та третє завдання спрямовані на виявлення здатності дітей творчо інтерпретувати засоби художньої виразності казки та переносити їх у власну творчість; добирати виразні засоби для втілення та розкриття образу казкового персонажа, їх багатство, точність та доречність; здатність створювати яскравий образ казкового героя, передавати його своєрідність за допомогою вдалого поєднання мовних та немовних засобів виразності. Виразність, емоційність, оригінальність та індивідуальність втілення і розкриття образу.

Процедура проведення індивідуальна. Дитині показували картинки із зображенням казкових героїв в певних ситуаціях відповідно до змісту казки. Експериментатор пропонував пригадати героїв казок, обрати героя казки, який подобається, та показати його.

Результати виконання завдання показали, що більшість дітей із ЗНМ не змогли самотійно актуалізувати знання казок, у процесі відтворення образу персонажу, відчували значні труднощі, оскільки не могли підібрати та використати відповідні виразні засоби, не використовували засоби художньої виразності казки, зверталися лише до окремих засобів виразності (переважно рухи або звуконаслідування), що були традиційними, шаблонними. Діти відтворювали абстрактний образ.

Аналіз експериментальних даних засвідчив більш низькі показники виконання третього завдання порівняно із другим завданням дітьми обох досліджуваних груп. Завдання передбачали здатність дітей актуалізувати знання казок, що були запропоновані експериментатором. Аналіз результатів виконання завдань засвідчив нижчий рівень обізнаності з казками дітей обох досліджуваних груп за третім завданням порівняно із казками, які були запропоновані у другому завданні. Отже, незнання казок унеможливило влучний показ конкретного героя певної казки, діти не могли проаналізувати образи персонажів казок, яких вони не знають, щоб виділити ті характерні особливості, які можна відтворити та не могли дібрати відповідні засоби виразності для перетворення у них. Окрім того, спостерігалася певна обмеженість та шаблонність у використанні засобів виразності для показу персонажів знайомих казок, яка була властивою для дітей обох досліджуваних груп. Діти не передавали своєрідність обраних казкових героїв, а відтворювали

сукупність узагальнених шаблонних уявлень про них, втілених традиційними засобами виразності.

Четверте завдання підпорядковане меті визначення здатності дитини емоційно сприймати та виражати ти свої почуття, емоції та враження, пов'язані із змістом казки, її героями. Здатність до сприйняття та розуміння емоційного стану героїв казки; до встановлення та розуміння залежності між емоційними станами героїв казки й причинами, що призвели до їх виникнення та відповідними засобами їх вираження. Здатність дитини творчо відтворити описаний та зображений образ.

Процедура проведення індивідуальна. Дитині показували картинки із зображенням героїв казок в певних ситуаціях відповідно до змісту казки. Показ супроводжувався зачитуванням фрагменту тексту казки з невідповідністю: висловлення (зміст, інтонація) сюжету, образу героїв, зображених на малюнку. Після кожного фрагмента (картинки) дитині пропонували відповісти, чи все правильно. Знайти невідповідності та показати як прочитав експериментатор та як було насправді.

Результати виконання завдання показали, що більшість дітей із ЗНМ потребували допомоги експериментатора, оскільки не могли самостійно обрати необхідні виразні засоби. Зверталися до окремих засобів виразності (переважно звуконаслідування) традиційного, шаблонного характеру, що дозволяли зобразити казкового героя, проте не передавали його емоційний стан. Або використовували міміку для відтворення емоційного стану героя, проте не передавали його образ. Завдання діти виконували з низькою емоційністю. Результат аналізу виконання завдання показав, що більшість дітей із ЗНМ не звертають увагу на ситуації, у яких знаходяться казкові герої та на відповідні емоційні прояви. Діти майже не відтворювали міміку героїв, хоча саме мімічні прояви дозволили б влучно передати емоційний стан героїв та зміну цих станів. У дітей БПМ у процесі зображення героїв превалювала орієнтація саме на ситуацію та вираження відповідного емоційного стану й образу персонажів. Або ж навпаки, діти зображували казкового героя та не передавали його емоційний стан. Було також встановлено, що більшість дітей із ЗНМ володіють незначною кількістю одноманітних традиційних засобів виразності, самостійно обрати та використати які діти переважно не можуть.

Мета п'ятого завдання: виявити здатність дітей створювати яскраві образи казкових персонажів, передавати їх своєрідність за допомогою немовних засобів виразності, оригінальність втілення та розкриття образу.

Дослідження проводилося підгрупами (4 дитини). Експериментатор пропонував дітям пригадати казки, які вони знають та героїв цих казок. Діти разом пригадували та описували героїв. Дітям пропонувалася гра:

одна дитина обирала казкового героя, якого хотіла показати, пригадувала, який він та показувала його. Інші діти повинні були відгадати, кого показала дитина. Умова: показувати без слів, за допомогою рухів, жестів, міміки. Пізніше діти обмінювалися ролями: ті, що загадували – відгадували, і навпаки.

Результати виконання завдання засвідчили, що більшість дітей із ЗНМ та значна частина дітей БПМ обирали для показу типових казкових героїв, використовуючи для їх втілення лише деякі шаблонні, узагальнені немовні засоби виразності. У процесі добору немовних засобів творчого самовираження вони потребували допомоги експериментатора. Результати аналізу виконання завдання показали, що діти із ЗНМ мають досить обмежені уявлення про немовні засоби творчого самовираження та не можуть їх застосувати у процесі виконання завдання. Діти не можуть самостійно актуалізувати знання та уявлення про найбільш характерні риси та ознаки персонажів та відповідно співвіднести їх навіть із добре відомими, достатньо традиційними немовними засобами творчого самовираження.

Шосте завдання спрямоване на виявлення здатності дітей створювати яскраві образи казкових персонажів, передавати їх своєрідність за допомогою мовних засобів творчого самовираження.

Дослідження проводилося підгрупами (4 дитини). Експериментатор пропонував дітям пригадати всіх казкових героїв, яких вони знають. Розглянути геометричні фігурки та подумати, якого казкового героя можна замінити оранжевим овалом, сірим трикутничком, як можна використати червоний кружечок, коричневий прямокутник. Дитина обирала геометричну фігуру, яка найбільше їй до вподоби, і розповідала про обраного казкового героя, не називаючи його. Інші діти вгадували.

Результати виконання завдання показали, що більшість дітей із ЗНМ обирали типових казкових персонажів та потребували допомоги експериментатора у процесі створення образів героїв. Висловлювання дітей мали завершений характер, проте діти майже не використовували мовні засоби творчого самовираження в основному звертаючись до звуконаслідувань. Виконання завдання характеризувалося недостатньою емоційністю.

Кількісний та якісний аналіз результатів виконання діагностичних завдань дітьми із ЗНМ та дітьми БПМ дозволив встановити особливості використання засобів творчого самовираження. Найчастіше у виконанні творчих завдань діти обох досліджуваних груп використовували такі немовні засоби творчого самовираження: рухи, ходу, міміку, жести, рідше зміну пози, відтворення дій. За обсягом та якісними характеристиками використання немовних засобів творчого самовираження діти із ЗНМ продемонстрували значно гірші показники:

значна частина дітей взагалі не використовує немовні засоби творчого самовираження, або їх використання є не влучним (не відповідає ситуації, образу обраного казкового героя). Більшість дітей використовують обмежене коло засобів виразності: рухи ("вуха зайця"), хода ("ведмідь"), рідше – міміка ("зуби вовка", "хитрі очі лисички"), що є традиційними, шаблонними та дозволяють передати узагальнений образ героя у порівнянні зі зміною пози, відтворенням дій, (які не використовувалися дітьми із ЗНМ), що потребують конкретизації уявлень про героя, та відповідно актуалізації дитиною знань змісту казок. Найчастіше діти обох досліджуваних груп використовували такі мовні засоби творчого самовираження: звуконаслідування, зміну інтонації, вигуки, рідше – пісеньки, образні вирази та порівняння. Використання мовних засобів творчого самовираження дітьми із ЗНМ мають такі особливості: менша кількість використаних засобів (у порівнянні з дітьми БПМ), значно нищий якісний рівень використання мовленнєвих засобів творчого самовираження: переважне використання звуконаслідування (що онтогенетично відповідає ранньому та молодшому дошкільному віку) та зміна інтонації, що не завжди відповідала образу героя казки та ситуації. Вигуки діти із ЗНМ майже не використовували. Слід відзначити, що діти БПМ використовували вигуки не тільки у ході виконання завдань, спрямованих безпосередньо на виявлення мовних засобів творчого самовираження. Порівняння, образні вирази та пісеньки використовувалися лише дітьми БПМ.

Отримані результати обстеження обумовлені, на нашу думку, низьким рівнем обізнаності дітей із ЗНМ із казками або нездатністю (в наслідок недостатності мислення, уяви, мовлення) повноцінно використати наявні знання та уявлення: аналізувати зміст казки, образи персонажів; розмірковувати, робити власні умовиводи та виражати їх; відсутністю або обмеженими уявленнями дітей щодо засобів творчого самовираження та досвідом їх використання.

У відповідності до одержаних діагностичних результатів у ході констатувального етапу експерименту, нами визначені характеристики чотирьох рівнів сформованості емоційно-експерсивного компоненту здатності до творчого самовираження:

Високий рівень сформованості емоційно-експерсивного компоненту:

Дитина диференціює, визначає емоції; встановлює та пояснює зв'язок між емоційними станами та відповідними причинами, що їх викликали; здатна виразити емоційні стани, використовуючи вербальні та невербальні засоби. Емоційно сприймає казки, їх зміст, передає свої почуття та враження, пов'язані із змістом казки, її героями. Сприймає та розуміє емоційний стан героїв казки; втілює цілісний образ казкового

персонажу відповідними засобами творчого самовираження. Творчо інтерпретує засоби художньої виразності казки та використовує оригінальні незапозичені засоби створення образу у творчому процесі. Дитині властива оригінальність та індивідуальність у використанні прийомів розкриття образів і особливостей сюжету, самостійність творчого процесу. Виразно, емоційно створює яскраві образи персонажів, передає їх своєрідність за допомогою вдалого поєднання розмаїття засобів виразності.

Достатній рівень сформованості емоційно-експерсивного компоненту:

Дитина здатна до диференціації, визначення емоційних станів, проте інколи відчуває труднощі у встановленні та поясненні зв'язку між емоційними станами та відповідними причинами, що їх викликали; вираженні емоційних станів за допомогою вербальних та невербальних засобів. Емоційно сприймає казку, передає свої почуття та враження, пов'язані з героями казки та її змістом. Сприймає та розуміє емоційний стан героїв казки; втілює цілісний образ казкового персонажу відповідними традиційними засобами творчого самовираження. Не переносить засоби художньої виразності казки у власну творчість. Процес творчості відзначається емоційністю, обмеженістю використаних засобів створення творчого образу та не характеризується оригінальністю й індивідуальністю, засоби "втілення" носять одноманітний, традиційний характер, хоча дібрані адекватно, доцільно.

Середній рівень сформованості емоційно-експерсивного компоненту:

Дитина здатна до диференціації, визначення емоційних станів, проте відчуває значні труднощі у встановленні та поясненні зв'язку між емоційними станами та відповідними причинами, та їх вираженні. Емоційно сприймає казку, проте реакція на її зміст, героїв є невираженою. Сприймає та розуміє емоційний стан героїв казки; проте цілісно втілити образ казкового персонажу відповідними засобами творчого самовираження дитина не може. Не використовує засоби художньої виразності казки у власній творчості; створені за рахунок одноманітних, та не завжди влучних засобів творчого самовираження, образи казкових героїв не є яскравими та оригінальними. Процес творчості відзначається малою мірою емоційності та виразності.

Низький рівень сформованості емоційно-експерсивного компоненту:

Дитина утруднюється у диференціації та визначенні емоційних станів, переважно не може встановити та пояснити зв'язок між емоційними станами та відповідними причинами, що призвели до їх виникнення. Не може за допомогою виразних вербальних та

невербальних засобів передавати емоційні стани. Сприймання казки супроводжується низьким, майже невираженим емоційним реагуванням; дитина не проявляє власні почуття та враження, пов'язанні із казкою, її змістом та героями. Сприймає та розуміє емоційний стан героїв казки; проте не може відтворити образ казкового персонажу навіть із допомогою експериментатора. Не використовує засоби художньої виразності казки. Дитина не здатна створити яскравий та індивідуальний творчий образ, переважно не використовує засоби творчого самовираження, або використовує їх недоречно. Процес творчості відзначається відсутністю оригінальності та майже повною відсутністю емоційності й виразності.

Аналіз експериментальних даних засвідчив, що за рівнями сформованості емоційно-експресивного компоненту здатності до творчого самовираження діти із ЗНМ продемонстрували більш низький результат у порівнянні з дітьми БПМ. Високий рівень сформованості емоційно-експресивного компоненту не був діагностований у дітей із ЗНМ, більшість з яких (62,5%) знаходяться на середньому рівні.

Для дослідження мотиваційного компоненту здатності до творчого самовираження був здійснений якісний та кількісний аналіз виконання завдань обох діагностичних серій. Якісний аналіз виконання експериментальних завдань дозволив встановити такі особливості мотиваційного компоненту: самостійність, зацікавленість, стійкість інтересу до запропонованих завдань дітей із ЗНМ та дітей БПМ значно відрізнялася. Якщо на етапі пред'явлення та розглядання картинки, ознайомлення із змістом завдання усі діти проявляли захопленість, то на етапі його безпосереднього вирішення (обґрунтування, пояснення, встановлення та розкриття причиннево-наслідкових зв'язків, добору та використання засобів творчого самовираження і т. ін.) діти із ЗНМ втрачали інтерес та відчували певні труднощі, потребували допомоги експериментатора. Кількісний та якісний аналіз результатів виконання завдань дозволив виділити три основні групи факторів, що призводили до зниження мотивації дітей до творчої діяльності. Перша група – нездатність самостійно актуалізувати наявні уявлення щодо матеріалу (зміст казки та казкові образи) та засобів творчого самовираження, а як наслідок – утруднення у їх поєднанні та використанні; друга група – недостатність уявлень щодо матеріалу (зміст казки та казкові образи) та засобів творчого самовираження, можливості їх поєднання та використання; третя група – відсутність уявлень щодо матеріалу (зміст казки та казкові образи) та засобів творчого самовираження й можливості їх поєднання та використання. Для більшості дітей БПМ характерною була стійкість мотивації, діти вільно поєднували та використовували наявні уявлення щодо матеріалу (зміст казки, казкові

образи) та засобів творчого самовираження. Зниження мотивації у дітей із ЗНМ у більшості випадків було обумовлене першою та другою групою факторів, рідше третьою.

За показниками сформованості складових компонентів здатності до творчого самовираження ми визначили рівні сформованості здатності до творчого самовираження у дітей із ЗНМ та дітей БПМ.

Порівняльний аналіз результатів дослідження стану та особливостей здатності до творчого самовираження у дітей із ЗНМ та дітей БПМ свідчить, що дітей із ЗНМ з *високим рівнем* сформованості здатності до творчого самовираження не виявлено, тільки 26,79% дітей із ЗНМ показали *достатній рівень*, 59,82% – показали *середній рівень* сформованості здатності до творчого самовираження, а 13,39% – *низький рівень*. Діти БПМ продемонстрували кращі показники сформованості здатності до творчого самовираження, *високий рівень* встановлений у 30% дітей, *достатній рівень* у 46,67%, а *середній рівень* – 20%, *низький рівень* сформованості здатності до творчого самовираження – 3,33%.

Отже, одержані в результаті експериментального дослідження кількісні та якісні дані вказують на необхідність пошуку ефективних засобів та розробки спеціальної методики формування здатності до творчого самовираження у дошкільників із порушеннями мовлення.

Список використаних джерел

1. Березовська Л. І. Розвиток творчого мовленнєвого самовираження старших дошкільників в ігрових казкових ситуаціях: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Березовська Л. І. – О., 2004. – 218 с.

2. Забрамная С. Д. Практический материал для проведения психолого-педагогического обследования детей: пособ. [для психол. - мед.-пед. комис]. / С. Д. Забрамная. – М.: Гуманитарный изд. центр ВЛАДОС, 2005. – 32 с.

3. Марченко І. С. Формування творчого зв'язного мовлення у дошкільників із затримкою психічного розвитку: дис. ... канд. пед. наук : 13. 00.03 / Марченко І. С. – К., 2001. – 244 с.

Article is devoted to the analysis of features of a formation of components of ability to creative self-expression at preschool children with speech violations.

Keywords: children with ONR, creative self-expression, means of creative self-expression, components of ability to creative self-expression.